Әлеге китабымны Бөек Ватан сугышы чорында искиткеч каһарманлык үрнәкләре күрсәткән Татарстан һәм Башкортстан егетләренә — аларның Мәңгелек ут булып балкучы якты рухларына багышлыйм.

АЛАР — ҮЛЕМСЕЗЛӘР ТОКЫМЫННАН!..

(Кереш сүз)

...Юк, кайгырма, дускай, безнең гомер —
Ил гомренең тик бер чаткысы,
Без сүнсәк тә, безнең кыюлыктан
Арта бары аның яктысы.
Батырлык һәм илгә тугрылыкны
Шушы үлем белән белдерик.
Безнең яшьлек шушы хисләр белән
Данлы иде, көчле иде бит!..

Муса Җәлил

Ватан-ана ягына очкан ядрәләрне күкрәгең белән каплау өчен генә дә бу дөньяга килүең — үзе олы Бәхет!..

Леонид Леонов, язучы-академик

...Моннан дистәләрчә еллар элек, йөрәкләрне тетрәндереп, илебезгә зур Җиңү алып килгән, күз яшьләре аша авыр югалтуларны һәм олуг шатлыкны да тулы чагылдыручы сандугачлы май аен һич кенә дә тыныч каршылый алмыйм. Казан каласындагы йорт-фатирыбыз урман янәшәсендә генә урнашканлыктан, һәр иртәдә сандугачларның өздереп сайраулары уята безне.

Сандугачлар... Әллә бу җырчы кошлар яу кырларыннан кайтмый калганнарның, хәбәрсез югалганнарның тынгысыз җаннарымы? Җырлары исә исәннәргә, безнең буынга әйтер сүзләреме, өн-авазларымы?..

Ничек кенә булмасын, Татарстаным сандугачлары белән Россия Саклану (Оборона) министрлыгының Үзәк архивы урнашкан парк-бакчада (Мәскәү өлкәсе, Подольск шәһәре) сайраучы моңсар кошлар арасында ниндидер бер уртаклык-тәңгәллек бардыр кебек тоела миңа.

Сандугачлар... Әллә алар да безнең кебек күп уйлаудан, йокысызлыктан газап-җәфа чигәләрме? Әллә ошбу кошлар, Бөек Ватан сугышы елларында һәлак булганнарның — шәһит киткәннәрнең якты истәлекләрен, изге рухларын кадерләп, аларга үзләренең кабатланмас сихри моңнарын багышлап, мәңгелек сакка басканнармы? Әллә җан сөйгәннәрен, якыннарын, туганнарын гомерләре буе өзелеп көткәннәргә мәрхүмнәр исеменнән шулай үзләренчә сагынычлы кайнар сәламнәрен тапшыралармы?.. Һай, телләрен, ниятләрен белсәң иде аларның...

Бөек Җиңүнең 70 еллыгы якынлаша барган бу көннәрдә кат-кат уйланам... Сугыш «тегермәне» бик аяусыз булган шул! 1418 көн вә төн дәвам иткән дәһшәтле чорда 29 миллион 592 мең 749 кешенең гомере өзелгән. Димәк, һәр тәүлектә уртача 20 мең 896 кешенең җаны кыелган...

Шунысын да искәртеп үтим: әлеге коточкыч саннарны, күңелләрне сискәндерә-тетрәндерә торган фактларны мин Россия Саклану министрлыгының Үзәк архивы китапханәсендәге «Гриф секретности снят» (Мәскәү, 1993), «Россия и СССР в войнах XX века. Книга потерь» (Мәскәү, 2010) дигән китаплар аша белдем. Генерал-полковник Г. Ф. Кривошеев җитәкчелегендә, Россия Федерациясе Хәрби Көчләре Генераль штабы һәм Хәрби-мемориаль үзәк хезмәткәрләре тарафыннан әзерләнгән бәһа биргесез әлеге җитди, фәнни-документаль хезмәтләр сугыш чоры тарихы белән тирәнтен кызыксынучы һәр кеше өчен бик тә кыйммәтле, чын дөреслекне ачыклаучы төп чыганаклардан саналалар.

Үзәк архив дигәннән, биредә эзләнүче-тикшеренүчеләрнең куллары бөтенләй тимәгән бихисап документлар саклана әле. Дары исе сеңгән, чит-читләрен ялкын өткән, канга манчылган шул хәрби документлар каһарманнарыбыз турында бик күп нәрсәләр сөйлиләр. Архивка килгән саен, Бөек Ватан сугышының моңарчы билгесез саналган батырлары белән очрашам. Алар арасында **матросовчылар** аерым урын били.

А. Матросов һәм аның рухташлары белән тирәнтен кызыксынуыма килсәк, моңа гвардияче каһарман әтием — Әхмәтсафа Мостафа улы төп сәбәпче. Заманында үзе дә, дошманның ут ноктасын күкрәге белән каплап, Ходайның мең рәхмәте белән үлемне җиңгән иң кадерле кешебез миңа шундый батырларны эзләп табарга васыять әйтеп калдырган иде. Күп еллар дәвамында шул изге әманәтне тормышка ашыру юлында җиң сызганып эшлим.

Матросовчылар күпме?

...Инде тарих китапларыннан, газета-журналлардан укып белгәнебезчә, 1943 елның февралендә Калинин фронтында актив һөҗүм хәрәкәтләре алып баручы 22 нче армия карамагындагы 91 нче укчы бригаданың 2 нче аерым батальоны рядовое — унтугыз яшьлек комсомолец Александр Матвеевич Матросов — Калинин өлкәсенең (хәзер Псков өлкәсенә керә) Великие Луки районындагы Чернушки авылы янындагы сугышта батырлык күрсәтә: гранаталары һәм автоматында патроннары беткәч, үлем уклары сибүче дошман дзоты амбразурасын күкрәге белән каплый — үз гомере бәрабәренә дистәләрчә сугышчан иптәшен үлемнән коткарып кала. Хәзер шунысы да төгәл билгеле: Үлемсезлеккә адымны Александр 11 сәгать 15 минутта ясый. Кыз туганын кыю яклаган гаярь егет кебек, заманында легендар Зоя Космодемьянскаяны (1923—1941) җәзалаган 197 нче немец пехота дивизиясе башкисәрләренә каршы көрәштә батырларча һәлак була ул!..

СССР Югары Советы Президиумының 1943 елның 19 июнендә игълан ителгән Указы нигезендә А. М. Матросовка Советлар Союзы Герое исеме бирелә. Ул хезмәт иткән укчы бригада исә 56 нчы гвардияче укчы дивизия карамагындагы А. Матросов исемендәге 254 нче гвардияче укчы полк итеп үзгәртелә. Александрның исеме часть сугышчыларының 1 нче ротасы исемлегенә мәңгелеккә кертелә...

Шулай итеп, А. Матросов үрнәгендә зур фидакярлек күрсәткән батырларны без дистәләрчә еллар дәвамында «матросовчылар» дип атап йөрттек. Архивларда кат-кат эшләвебез, батырлар туган һәм һәлак булган урыннарга махсус экспедицияләр оештыруыбыз нәтиҗәсендә безгә шундый каһарманнардан 438 кешенең исем-фамилиясе мәгълүм булды. Шуларның 250 гә якыны утыз яшькә дә җитмәгән. Якташыбыз Филипп Мазилинга исә (ул Татарстанның Аксубай районында туа) тиңдәшсез фидакярлек үрнәге күрсәткәндә илле яшь тулган була!

Матросовчылар исемлегенә элеккеге СССР территориясендә яшәгән барлык милләт вәкилләре дә кергән диярлек. Араларында ике хатын-кыз — Николай Гастелло исемендәге партизан отряды разведчигы Римма Шершнёва, медицина хезмәте кече лейтенанты Нина Бобылёва һәм ике яшүсмер — «Октябрь» партизан отряды диверсанты, шартлатучы Миша Белуш, 252 нче укчы дивизиянең 332 нче аерым разведка ротасы рядовое Толя Комар да бар...

Эзләнүләр барышында дулкынландыргыч фактларга да тап булдык: Бөек Ватан сугышы елларында А. Матросовка кадәр үк инде совет сугышчыларыннан алтмыш биш кеше (!) күкрәкләре белән дошманның ут нокталарын томалаган! Шулардан иң беренчесе — танкист Александр Константинович Панкратов. Ул — Бөек Октябрь социалистик революциясе яшьтәше. Тумышы белән Вологда шәһәреннән. Коммунист, рота кече политругы. 1941 елның 24 августында, Новгород янындагы Спасс-Нередица торак пунктында хәрби машинасы сафтан чыккач, Александр Константинович сугышчан иптәшләрен атакага күтәрә һәм дошманның ут ноктасын күкрәге белән каплый. Бу батырлыгы өчен аңа Советлар Союзы Герое исеме бирелә. Легендар политрук турында 1941 елның 20 ноябрендә «Правда» газетасы да язып чыга...

Җыеп кына әйткәндә, 1941 елда ун сугышчы дошманның ут нокталарын күкрәкләре белән томалый. 1942 елда бу сан — кырык дүрткә, 1943 елда йөз дә җиде кешегә җитә (1943 елда 1 гыйнвардан 27 февральгәчә — А. Матросов батырлык күрсәткән көнгәчә — тагын унбер кеше, күкрәкләре белән дошман дзоты амбразурасын каплап, фидакярләрчә һәлак була). 1944 елда шундый батырлык үрнәге күрсәтүчеләр саны ике йөзгә якынлаша. 1945 елда җитмеш дүрт сугышчы үлем уклары сибүче дошман дзоты амбразурасын күкрәкләре белән томалыйлар (бу исәпкә милитаристик Япониягә каршы көрәштә яу кырында һәлак булган унөч матросовчы да керә). Әлеге каһарманнарның йөздән артыгы — коммунистлар, өч йөзгә якыны — ВЛКСМ әгъзалары...

Бер уңайдан шунысын да искәртеп узыйк: мондый фидакярлек үрнәген беренче мәртәбә моннан күп еллар элек Пелёвин фамилияле сугышчы күрсәтә. Ул 1919 елның июнендә «революция бишеге» Петроград янындагы Керестенево авылы тирәсендә генерал Юденичның акгвардиячеләренә каршы барган хәлиткеч бер көрәштә күкрәге белән дошманның ут өермәсен каплый... Тумышы белән Башкортстанның Нуриман районы Иске Бөреч авылыннан булган ветеран-педагог Габит ага Хәммәтнуровның безгә җибәргән хатыннан күренгәнчә, Гражданнар сугышы чорында Быков фамилияле солдат та шундый батырлык күрсәткән икән. Әлеге факт Советлар Союзы Маршалы К. Е. Ворошиловның истәлекләрендә сакланып калган.

Тик мондый егетлек үз вакытында тиешенчә бәя алмаган, киң яктыртылмаган... Инде Бөек Ватан сугышы чоры каһарманнарына килсәк, архивларда җентекле эзләнүләр

алып барган саен, Панкратов-Матросов-Гафиятуллин кебек фидакяр җаннарның тагын да күбрәк булачагына һич тә шигебез юк...

Әлеге уй-фикеребезне раслау өчен, күренекле эзтабар публицист Эдуард Поляновскийның 1997 елның 29 гыйнварында «Известия» газетасында дөнья күргән гастеллочылар һәм матросовчылар турындагы күләмле язмасыннан бер өзек китерәбез: «...С полковником в отставке Александром Петровичем Коваленко я познакомился в Подольском архиве. Он собирал данные о гастелловцах, талалихинцах, маресьевцах и матросовцах... Работа огромная, факты интересные. Матросовцев за войну набралось 470 человек. Из них 9 человек, закрывших грудью амбразуру, остались живы... 83 человека до подвига Матросова стали матросовцами».

Галиҗәнап Вакыт һәм тынгысыз эзтабарлар матросовчылар исемлегенә әнә шулай яңадан-яңа төзәтмәләр кертеп тора. Бары тик күңел биреп эзләнергә, архив документларын, үткәндәге тарих сәхифәләрен зур игътибар, нык түземлелек белән өйрәнергә генә кирәк!..

Сүз уңаеннан шунысын да искәртеп үтик: Подольск шәһәрендәге Россия Саклану министрлыгы Үзәк архивында гына да биш миллиард (!) тарихи документ саклана. Илебезнең төрле төбәкләреннән үтенеч-сорау белән бирегә көн саен уртача 2500 хат килә. Әмма архив хезмәткәрләренең хат авторларына үз вакытында җавап бирергә мөмкинлекләре чикле. Дөрес, бер үтенеч-сорау да җавапсыз калдырылмый. Әмма аны күпчелек очракта айлар буе көтәргә туры килә. Чөнки эзләнү — теге яки бу фактны, тарихи дөреслекне ачыклау өчен һәркемнән байтак вакыт һәм сабырлык сорый. Ә инде архивка үзең «казынырга» барсаң, бу мәсьәлә чагыштырмача җиңелрәк хәл ителә.

Шунысы сокландыра: дошманның ут нокталарын күкрәкләре белән пехотачылар да, диңгезчеләр дә, танкистлар да, чик сакчылары да каплаган. Ленинград шәһәрен саклап калу өчен барган сугышларда гына да илле дүрт кеше шушы соңгы чарадан файдаланган. Каһарманнар арасында офицерлар да шактый.

Матросовчыларның кайберләре икәүләп яисә өчәүләп берьюлы амбразурага ташланган. Мәсәлән, 1942 елның 29 гыйнварында борынгы рус шәһәре Новгород янында коммунистлардан сержант Иван Герасименко, рядовойлардан Леонтий Черемнов һәм Александр Красилов, төнге һөҗүм барышында дошманның берьюлы өч дзотын күкрәкләре